Il-Mużew tal-Qdumijiet ta' Malta

Ta' Jos. Galea

IL-MUŻEW hu l-mera tan-nazzjon, kiteb xi ħadd, u tabilħaqq, għax f'dak il-bini jżommu, igħożżu, dawk l-oġġetti li jinstabu kull fejn tħaffer f'dawn il-gżejjer. Kull ma jinġabar mill-qdumijiet jixhed kemm il-għammara ta' Malta kienu għaqlin, u fejn kien iwassal moħħom u d-dehen tagħhom f'dawk iż-żmenijiet bikrija meta l-bniedem kien għadu ma ħolomx kif u x'għandu jagħmel biex jeqred belt jew razza sħiħa b'daqsxejn ta' balla msejħa *atom bomb*.

Il-mużew ta' Malta, għalkemm ma kienx ta' kobor daqs dawk ta' artijiet oħra, b'dan kollu dak li kien fih, dawk l-affarijiet miġbura bil-paċenzja u ż-żmien, juru li aħna ma aħniex anqas minn ħaddieħor, u jixhdu wkoll li s-sejbiet li kellna kienu u għadhom il-għira ta' ħafna minn ħbiebna.

Ara kemm, li wieħed arkeologu taljan, il-professur L. M. Ugolini, tant kien għaraf l-importanza tal-qdumijiet ta' Malta li ġie hawn (mibgħut mill-Gvern tiegħu) u dam jistudja dak il-ġebel u dak il-fuħħar, sakemm wasal f'tarf il-qabar ħesrem. Imbagħad mar Ruma u stampa biċċa mix-xogħol li kien hejja. Il-ktieb tiegħu *Malta, origine della civiltà mediterranea*, (Roma 1935) jiswa mitqlu deheb għat-tagħrif li fih dwar dawn il-gżejjer. Dan l-awtur irid igħid li Malta kienet il-bidu taċ-ċiviltà tal-Mediterran, u jorbot il-fehma tiegħu fuq li ra b'għajnejh u mess b'idejh kemm dam fostna.

L-ewwel ġabra li kien hawn Malta kienet il-kollezzjoni tal-kommendatur G.A. Abela, li l-lum bil-ħaqq kollu nsejħulu missier l-istorja ta' Malta. Dan kien viċi-kanċellier ta' l-Ordni tal-Kavalieri ta' San Ġwann, u kien inkarigat mill-Gran Mastru sabiex jiġbor materjal biex igħaqqad storja ta' Malta : karti qodma, ġebel, statwi, u bosta affarijiet oħra. Minn dak li kien ġabar damm l-ewwel storja ta' pajjiżna li qatt inkitbet bl-isem ta' *Della Descrizione di Malta*, stampata Malta fl-1647, u sal-lum dak il-ktieb għadu qisu bir fejn kull kittieb modern jeħtieġlu jmur jimla għat-tagħrif tal-kitba tiegħu. Fis-sala tal-Bibljoteka hemm imdendel ir-ritratt tiegħu.

Dik il-ġabra li kien għamel ta' fdalijiet aktar tard poġġieha għall-wirja tiegħu l-Marsa fejn il-lum hemm dik id-dar fuq il-għolja ta' *Jesuits Hill* u kienet magħrufa kemm mill-barranin sew mill-maltin bħala *Il Gabinetto di San Giacomo*.

Wieħed vjaġġatur minn Copenhagen, Thomas Bartolin, li kien żar Malta fis-sena 1664, kiteb dwar dak li kien ra f'dik il-ġabra li kellu Abela.

X'kien isir minn dak li kienu jsibu qabel ma Abela beda jgħaqqad u jiġbor dawk il-qdumijiet nafuh tajjeb. Mur ara kieku ma xterdux, kemm kien ikollna affarijiet biex inkunu nistgħu nerfgħu rasna aktar 'il fuq!

Nafu li fis-sena 1461 kien sar proċess quddiem il-qorti mmexxi mill-kummissarju ta' Malta Nicolò Pina, dwar "de inventione thesauri"—is-sejba tat-teżor (1).

Fil-qorti l-qadima ta' l-Imdina hemm proċess li kien sar fis-sena 1526 kontra ċertu Ġanni Scarpa, li kien arġentier *incolpato et prosequto*, igħid id-dokument, *comu comprau certi parti de la monita di s. Elena, olim inventa in quista insula*, jiġifieri li hu kien ħati u mressaq quddiem il-qorti għaliex kien xtara xi bċejjeċ tal-flus ta' Santa Liena, li kienu nstabu f'din il-gżira (2).

Meta waslu l-Kavalieri ta' San Ġwann f'Malta fl-1530, waħda mill-ewwel petizzjonijiet li tressqu għand il-Gran Mastru L'Isle Adam kienet ta' żewġ maltin, Luqa D'Armenia u Toni Callus, biex jagħmlu xogħol ta' tfittxija għat-teżori antiki tad-deheb u tal-fidda f'dawn il-gżejjer. Il-Gran Mastru laqa' t-talba tagħhom u kien tahom il-permess bil-kondizzjoni li *tertia parte eorundem tantum integre nobis religionique nostre servata*, jiġifieri li kull ma jsibu jibqa' għalihom u jagħtu terz mill-oġġetti lill-Ordni (3).

Biex nagħtu eżempju ieħor tat-tfittxijiet li kienu jsiru hawn ma rridux ninsew insemmu dwar is-sejba tal-għoġol tad-deheb mastizz li kien sab Toni Face, għawdxi, fl-1729, ġewwa għar fl-inħawi tad-Dwejra, Għawdex. Dan igħidu l-Kanonku Dun Franġisk Sultana, magħruf de Soldanis, għawdxi wkoll u li kien igħix f'dak iż-żmien (4).

Il-kittieb Abela qabel mewtu kien ħalla kollox lill-patrijiet ġeżwiti, u għaldaqshekk dik il-kollezzjoni li semmejna kienu ġarrewha fid-dar tal-Balliju de Sousa, f'Għajn Dwieli. Iżda hawn, billi din id-dar kienet ftit jew xejn nitfa bogħod mill-Belt, il-kol-

lezzjoni tħalliet hemm magħluqa, u kull meta xi ħadd kien imur jiftaħ ftit kien iġorr xi affarijiet miegħu għalih jew għall-ħbieb.

Xi oġġetti minn dawk kienu laħqu waslu u ntrefgħu fil-palazz tal-Gran Mastru, il-Belt. Nafu li l-Gran Mastru de Rohan fost affarijiet oħra, kien bagħat wieħed minn dawk iż-żewġ *cippi* (wegħdiet li kienu nstabu Marsaxlokk, lir-Re Wiġi XVI ta' Franza ftit snin qabel ma r-rivoluzzjoni tajritlu rasu fil-misraħ f'Pariġi. Dak iċ-*cippus* il-lum jinsab fil-mużew tal-Louvre.

Imbagħad meta nbniet il-Bibljoteka fl-1796, de Rohan ġiegħel li dawk il-fdalijiet li kienu nġabru jitqiegħdu f'waħda misswali ta' hemm, u dik il-kollezzjoni li semmejna bdiet tiġi msejħa *Il Gabinetto delle antichità*. Dik il-kollezzjoni bdiet kuljum tikber aktar, għax kull ma kien beda jinstab kienu jeħduh għand il-bibljotekarju : b'riħet hekk kienet iżewqet dik il-ġabra kollha.

Fi żmien il-Gvernatur Bouverie, fl-1839, bdew inaddfu Ħaġar Qim, u sena wara dawk it-tempji ta' l-Imnajdra. Kull ma sabu poġġewh ukoll ma' dik il-kollezzjon li semmejna. Dawn it-tfittxijiet kienu saru għaliex fl-1827 kienu naddfu l-imqades tal-Ġgantija, Għawdex, u d-dinja tal-għorrief kienet xegħlet bir-riżultat ta' l-iskavi li kienu saru, hemm, qalb dak il-ġebel kbir ta' ħdejn l-inħawi tax-Xgħara.

Għall-ħabta ta' April, 1881, kien wasal *Despatch* minn Londra, mibgħut mis-Segretarju ta' l-Istat—Lord Kimberley—li kien igħid kif Mr. Gregory, membru tal-Parlament Ingliż, kien xandar tagħrif fejn wera li l-qdumijiet ta' Malta kienu traskurati. U l-*Colonial Office*, igħid id-*Despatch*, kien imgħarraf sew dwar l-importanza tal-fdalijiet tal-Feniċi u tar-Rumani, li kienu jinsabu fil-gżejjer tagħna. Bosta kienu dawk il-għorrief Ewropej li kienu wettqu dik l-importanza. Għaldaqshekk A.A. Caruana, li kien bibljotekarju dak iż-żmien, kien hejja rapport u fl-aħħar ta' Awissu, 1881, kien ressqu fuq il-mejda tas-Segretarju tal-Gvern Malti. Sena wara dak ir-rapport deher stampat bl-amar tal-Gvernatur bl-isem *Report on the Phoenician and Roman antiquities in the Islands of Malta*, Govt. Printing Press, 1882. Dan il-ktieb, imżewwaq bir-ritratti ta' ħafna fdalijiet qodma, tista' tgħid li hu l-aqwa test miktub minn Malti.

Aktar tard bdew isiru tfittxijet aktar bil-għaqal u aktar xjentifiki.

Ma naqsu qatt kittieba sew Maltin kemm barranin li kienu għamlu xi studji speċjali ta' xi oġġett jew xi bini f'Malta u Għaw-

dex, u kienu stampawhom kemm Malta u sew barra. Fost il-barranin insemmu lil Grognet de Vasse, li kien bena l-knisja tal-Mosta, u l-Baruni de Stalt. Mill-Maltin il-kitba tagħhom dehret fl-*Archivum Melitense* u f'rivisti taljani u ingliżi : il-Professur Napuljun Tagliaferro, l-Avukat Alb. V. Laferla, Monsinjur Alf. Mifsud, is-Sur Ġużè Despott, u l-Professur Temi Zammit.

Fi żmien il-Gvernatur Lord Grenfell kien ġie Malta d-Duka u d-Dukessa ta' York, u biex jagħmlu xi ħaġa f'ġiehhom kienu ġarrew dawk l-affarijiet li kien hemm fil-Bibljoteka, fil-palazz Xara, biswit il-Knisja ta' San Ġwann biex jagħmlu wirja. Il-Gvernatur, li kien kollezzjonist kbir, kien bagħat għall-wirja wkoll ġabra sabiħa ta' affarijiet li kien ġabar meta kien l-Eġittu. U tant irnexxiet dik il-wirja li l-awtoritajiet qatgħu li jħalluha miftuħa għal dejjem. Jiġifieri fl-1901 twieled sew il-Mużew tagħna. Il-Professur Temi ġie inkarigat biex jieħu ħsieb dik il-ġabra, u nhar l-24 ta' Mejju, *Empire Day*, 1905, ġie inawgurat il-Mużew mill-Lieutenant Governor Merewether.

Allura l-arkeoloġija u l-istudju ta' ġrajjet Malta bdew jieħdu xejra oħra.

Iżda l-aqwa sejba li nistgħu ngħidu li ikenet immexxija skond kif titlob ix-xjenza ta' l-arkeoloġija kienet dik ta' l-imqades ta' Hal Tarxien ftit qabel l-gwerra l-oħra ta' l-1914. Kien naddafhom il-Professur Temi u dak li sab midfun jew mirdum għal aktar minn tlitt elef sena bl-aqwa sengħa u bl-akbar riżultati. Ir-rapport tiegħu kien stampat f'Oxford. Minn dak in-nhar 'il hawn id-dinja kollha tkellmet dwar l-imqades li jinsabu fil-gżejjer tagħna.

Ftit snin qabel kienu sabu l-*Hypogeum* ta' Hal Saflieni, maqdes ta' żmien aktar bikri minn dawk ta' Haġar Qim jew banda oħra, u li aktarx hu wieħed mill-egħġubijiet tad-dinja. Ma hawnx bħalu f'imkejjen oħra tad-dinja. Kull ma sabu hemm isfel, tletin u erbgħin pied taħt l-art, poġġewh f'waħda mis-swali tal-Mużew tal-Belt.

Il-Professur Sir Themistocles Zammit, l-arkeologu ewlieni Malti u kittieb imgħallem, tgħidx kemm ħabrek u ftaqad biex ħadem u ssokta żied dik il-ġabra li kellha tagħmel ġieh lil isem Malta. Hu ntefa' b'ruħu u ġismu għall-arkeoloġija, kiteb ħemel ta' kotba dwar it-tfittxijiet li kien għamel, u fl-aħħar irnexxielu li dik il-kollezzjoni tal-qdumijiet tinġarr f'palazz akbar u aqwa. Fis-sena 1925 il-Gvernatur Congreve—dak li hu midfun fl-inħa-

wi ta' Filfla — fetaħ il-Mużew fil-bini tal-Berġa tal-Kavalieri Taljani, fi Triq Merkanti.

Kien jixraq tassew li dak il-bini jservi fi żmienna bħala Mużew: dik il-Berġa nbniet fl-1574 minn Ġlormu Cassar. It-trofej li hemm fuq il-bieb il-kbir kienu wħud mill-fdalijiet Rumani li kienu nstabu fit-tempju ta' Proserpina fuq l-għolja ta' l-Imtarfa. Il-Mużew kien fih erbgħa taqsimiet: is-sessjoni ta' l-arkeoloġija taħt it-treġija tal-Professur Temi; it-taqsima ta' l-istorja naturali bil-kuratur Ġużè Despott; is-sezzjoni ta' l-arti mmexxija minn Censu Bonello; u t-taqsima tal-mineraloġija taħt il-ħarsien ta' Lewis Mizzi (5).

Mal-Mużew tal-Belt jagħmlu wkoll dawk il-fergħat imxerrda ma' Malta u Għawdex kif iddur. Fost l-oħrajn hemm Ħal Saflieni, l-imqades ta' Ħal Tarxien, Għar Dalam, Ħaġar Qim, il-Villa Rumana tar-Rabat, il-katakombi ta' San Pawl tar-Rabat, il-Ġgantija ta' Għawdex, u dak id-Dolmen fuq il-Wied tal-Mosta.

Temi Zammit kiteb gwida għal kull post li semmejna.

Il-lum dawk it-teżori, dik il-ġabra ta' qdumijiet Malta Maltija, tpoġġew fil-kaxex, u reġgħu ndifnu taħt l-art fejn kienu damu min jaf kemm-il sena qabel inkixfu, biex dawk is-swali tal-Berġa Taljana qed iservu għal Qorti.

Jeħtieġ li jerġa' jinfetaħ il-Mużew nazzjonali mill-aktar fis.

---

(1) Bibljoteka, MS. 258, p. 112.

(2) Arkivju Kattidral, MS. XXVII *Notiario*, p. 386.

(3) Arkivju Ordni, Bibljoteka, MS. 414 *Liber Bullarum*, p. 285.

(4) Bibljoteka, MS. 145 *Il Gozo antico moderno, sacro profano*, parte 4, para. 4.

(5) Il-lum, għalkemm il-Mużew jinsab magħluq, hemm direttur it-Tabib Ġużè Baldacchino, M.D., F.G.S., bniedem tal-qatgħa għax għomru u żmienu jiġbor u jinteressa ruħu fil-qdumijiet ta' Malta, u l-Kaptan Charles Zammit, li wiret is-sengħa ta' missieru, il-Prof. Temi. Is-sezzjonijiet l-oħra, ta' l-arti u tal-mineraloġija, jinsabu bla kuratur.